

ШКІЛЬ Катерина – молодший науковий співробітник, Інститут мовознавства імені О.О. Потебні Національної академії наук України, вул. М. Грушевського, 4, Київ, 01001, Україна (shkil_ekaterina@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3967-9730>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2025.64.18>

Бібліографічний опис статті: Шкіль, К. (2025). Антропоцентричний підхід до дослідження метафори як віддзеркалення внутрішнього досвіду поета: теоретичний аспект. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*, 64, 150–160, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2025.64.18>

АНТРОПОЦЕНТРИЧНИЙ ПІДХІД ДО ДОСЛІДЖЕННЯ МЕТАФОРИ ЯК ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО ДОСВІДУ ПОЕТА: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Метафора є одним із найважливіших образотворчих засобів мови. Для позначення метафоричного перенесення використовувано цілу низку термінів: художня, поетична, індивідуальна, індивідуально-авторська, мовна, okazionalna, метафора стилю. Проте традиційний термін художня метафора виглядає найбільш універсальним, оскільки включає характеристики, відбиті в інших термінах (індивідуальний і творчий характер, okazionalnist як неповторність, належність до певного типу тропів). Новітні дослідження у сфері теорії метафори спрямовані на виявлення особливостей функціонування її в різних мовних умовах. Найцікавішими вважаємо дослідження з антропоморфної метафори, оскільки її побутування на сучасному етапі вбирає в себе не лише лінгвістичний складник, а й закономірності розвитку науки загалом.

У процесі аналізу виявлено, що метафора, поєднуючись з іншими стилістичними прийомами (з анафорою, синтаксичним паралелізмом, різними видами повтору, рядами однорідних членів речення, градацією), слугує для прояву суб'єктивної авторської модальності. Вживання різних типів метафори з експресивною метою заслуговує на особливу увагу. Результати дослідження свідчать, що метафора є невід'ємним складником сучасного поетичного дискурсу, її характеризує високий ступінь експресивної наповненості, а також надзвичайно важлива роль в організації віршованого тексту.

Ключові слова: метафора, стилістичний прийом, експресивність, оцінність, виразність, авторська модальність, антитеза.

SHKIL Kateryna – Postgraduate Student of Potebnia Institute of Linguistics, National Academy of Sciences of Ukraine, 4, Hrushevsky str., Kyiv, 01001, Ukraine (shkil_ekaterina@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3967-9730>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2025.64.18>

To cite this article: Shkil, K. (2025). Antropotsentrychnyi pidkhid do doslidzhennia metafory yak viddzerkalennia vnutrishnoho dosvidu poeta: teoretychnyi aspekt [Anthropocentric approach the study of metaphor as a reflection of the poet's internal experience]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya «Filolohiia»* – Problems of Humanities. "Philology" Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 64, 150–160, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2025.64.18> [in Ukrainian].

ANTHROPOCENTRIC APPROACH TO THE STUDY OF METAPHOR AS A REFLECTION OF THE POET'S INTERNAL EXPERIENCE

Summary. *Metaphor is one of the most important image-creating features of language. To denote the metaphorical transfer, a whole series of terms are used: artistic, poetic, individual, individual-author, language, occasional, metaphor of style. The traditional term artistic metaphor seems to be the most universal, since it includes characteristics expressed in other terms (individual and creative character, occurrence as uniqueness, belonging to the singing type of tropes). New research in the field of metaphor theory is important to identify the peculiarities of its functioning in different minds. It is very important for us to investigate anthropomorphic metaphors, the remains of which at the current stage absorb not only linguistic warehouse, but also the regularities of the development of science.*

The analysis revealed that metaphor, when combined with other stylistic devices (anaphora, syntactic parallelism, various types of repetition, series of similar sentence parts, and gradation), serves to express the author's subjective modality. The use of different types of metaphor for expressive purposes deserves special attention. The results of the study indicate that metaphor, as an integral component of contemporary poetic discourse, is characterized by a high degree of expressive richness and plays an extremely important role in the organization of poetic text.

Key words: *metaphor; stylistic device, expressiveness, evaluativeness, expressiveness, author's modality, antithesis, stylistic function.*

Постановка проблеми. Для вивчення поетичної мови в системі конкретного ідіостилу велике значення має метафора як троп, приховане образне порівняння, перенесення властивостей одного предмета чи явища на інший / інше з огляду на спільні їх ознаки. Однією з основних характеристик будь-якого тексту вважають його комунікативну спрямованість. Своєрідним у цьому плані є художній текст, якому властива особлива мова і який, на відміну від нехудожнього, має на меті передачу не лише інформації, а й специфіку авторського бачення світу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У ХХ ст. особливостям реалізації метафори у своїх дослідженнях приділяли увагу Л.О. Андрієнко, О.О. Балабан, І.Г. Батраченко, А.І. Башук, Т.М. Берест, Л.А. Варава, Н.І. Варич Л.В. Кравець та інші дослідники.

Мета статті: проаналізувати найвідоміші теорії розуміння в мовознавстві метафори та способи відбиття їх у поетичному тексті.

Основними завданнями статті є: визначити роль метафори в мові, мисленні та культурі; проаналізувати специфіку функціонування метафори в певному дискурсі (науковому, художньому, політичному); розглянути метафору як одиницю вторинної номінації, що надає текстові емоційно-оцінне забарвлення.

Виклад матеріалу. Історія виникнення терміна «метафора» сягає своїм корінням

епохи античності. Характер розуміння метафори відбитий у самому терміні: *metáfora* – грецьк. «перенос», від *meta* – «через» і *feren* – «переносити». Роздуми про природу метафори виявляємо в трактатах Арістотеля «Риторика» і «Поетика», належних приблизно до IV ст. до н.е. Метафора приваблювала увагу філософів насамперед як риторичний прийом, але вже в старовину дослідники обстоювали думку, що мислення людини є метафоричним, а метафорі властива здатність проникати в суть речей (Lakoff G., Johnson, 1980, p. 34).

Арістотель виокремив чимало з того, що досі вчені розглядають як базу для досліджень: у його працях ідеться про сферу використання метафор, про раціональність цього використання, про зв'язок метафори з іншими тропами. Мислитель виокремив види метафор, заклав основи ставлення до метафори як до універсального смислового перенесення, що лежить в основі людського мислення. Він зауважив, що метафора будується на аналогії, на ледь уловимих рисах, помічених у творчому ключі автором, відкриваючи при цьому об'єкт опису. Стародавній філософ усвідомлював, що здатність поєднати два предмети або явища, абсолютно різні за змістом, підкресливши певну спільну їх деталь, таїть у собі велику силу (Балабан, 2006, с. 18).

Арістотель трактував метафору широко – як «перенесення слова зі зміною значення з роду на вид, з виду на рід, або

з виду на вид, або за аналогією» (Балабан, 2006, с. 19), відносячи до неї й такі явища, як порівняння, гіпербола, прислів'я тощо. Він наводить ілюстрації до кожної метафори. Так, метафорі перенесення з роду на вид відповідає *а корабель мій ось стоїть* (дієслово «стояти», за Арістотелем, у цьому разі метафоричне); з виду на рід: *так, Одисей здійснив десятки тисяч справ добрих* (сьогодні ми визначимо цей троп як гіперболу); приклад перенесення з виду на вид: *відчерпнувши душу мечем* (дієслівна форма – дієприслівник – вжита в значенні, їй не властивому).

Стародавній римський оратор Марк Фабій Квінтіліан, який жив на початку першого тисячоліття, звукує та уточнює поняття метафори: перенесення, засноване виключно на подібності. Синеكدоха та метонімія описані ним порізно, тобто «він диференціює метафоричне та метонімічне перенесення, на відміну від Арістотеля» (Лобур, 1997, с. 55), розуміючи метафору вужче.

Отже, термін «метафора» своїм корінням сягає Стародавньої Греції, де його тлумачено як перенесення значення чи ознаки з одного об'єкта на інший. Ще до нашої ери сформувалися широкий та вузький погляди на метафору, які мають своїх прихильників і в сьогоденні. Слідом за прихильниками вузького розуміння метафори (Е. Макормаком та ін.) ми відрізняємо метафору від інших тропів, тобто приймаємо вузьке її трактування.

У зарубіжному мовознавстві складною та неоднозначно розв'язуваною проблемою метафори займалися багато дослідників. Серед німецьких учених можна назвати Е. Кассирера; у Великій Британії до дослідження метафори суттєво долучився А. Річардс, в Іспанії – Хосе Ортега-і-Гассет, в Америці – Д. Девідсон, М. Бердслі, Дж. Лакофф та М. Джонсон та ін. У Франції активним дослідником метафори був П. Рікер.

Англійський філософ XVII ст., один із засновників сучасної політичної філософії Т. Гоббс стверджував, що головна мета мови полягає у висловленні та точній передачі думок і знань (Балабан, 2006, с. 19). Для досягнення цієї мети, на його думку, слід використовувати слова тільки в їхньому прямому (буквальному) значенні, оскільки тільки його можна перевірити. Саме тому вчений

вважав метафору серйозною перешкодою для виконання основної функції мови.

Т. Гоббс переконував, що слова мають бути очищені від будь-якої двозначності. Метафори він називав «блукаючими вогнями» (тобто вогнями, які збивають мандрівників з правильної дороги, хоч це теж метафора). Міркувати за допомогою метафор – значить блукати серед безглуздостей й отримувати в результаті розбіжності (Балабан, 2006, с. 19).

Складність мови відбиває складність людського мислення. Спростивши мову до однозначності, ми не лише позбавляємо її виразності, наділяючи здатністю передавати лиш найпримітивніші думки, але й втрачаємо можливість висловлюватися про те, чого не бачить око (про почуття, абстрактні поняття, явища тощо).

У XVIII ст. метафору розуміли переважно як порівняння. Визначення метафори виявляємо й у Оксфордському словнику: це «фігура мови, яка полягає в тому, що ім'я чи дескриптивний вираз переносяться на деякий об'єкт, відмінний від того об'єкта, стосовно якого, власне, один із них ужито, але в чомусь аналогічний йому; результат цього перенесення – метафоричний вираз» (Graff, 2005, р. 303–335). Спільним для цих визначень є твердження, що в основі метафори лежить перенесення за аналогією.

Метафори використовують не лише в художній мові, але й у науці, політиці, мистецтві, окреслюючи вектор життя цілих народів. Ілюстрацією складності та водночас значущості інтерпретації метафоричної мови є суперечності, детерміновані різним розумінням метафор із біблійних текстів. Американський вчений Р. Бойд усвідомлював важливість метафори й висловлював думку про те, що наші погляди на свідомість визначають наше уявлення про світ, а це своєю чергою впливає на нашу мораль, політику й мистецтво (Boyd, 1993, р. 13).

Щоб зрозуміти, що таке метафора, необхідно сказати про те середовище, де вона народжується, розвивається і навіть «вмирає», – про мову. Згідно з Ф. де Соссюром, мова являє собою систему знаків, що відображають поняття (Сосюр, 1998, с. 313). В. Фон Гумбольдт підкреслював тісний зв'язок між мовою та мисленням (Humboldt, 1963, S. 23).

Метафора народжується в думці й живе у мові, відіграючи суттєву роль у комунікації та когнітивних процесах. Процес творення метафори індивідуальний, як і її сприйняття, тож, інтерпретуючи її, необхідно враховувати своєрідність національних та авторських кодів.

Цікавий погляд на метафору Ф. Ніцше, який, попри думку раціоналістів, логічних позитивістів та інших супротивників метафори, уперше висловив у статті «Про істину та брехню в нормальному значенні» припущення, пізніше розвинене Дж. Лакоффом та М. Джонсоном, про те, що природа людської свідомості метафорична. Ф. Ніцше говорив про те, що ми володіємо не знаннями про сутність речей, коли говоримо про звичні речі, а лише метафорами, які до того ж не повністю відбивають справжню природу цих речей (Nietzsche, 2015, S. 34). Річ сама собою, за Ніцше, незбагненна, а мова лише позначає взаємодію речей та людей. Висловити зв'язки між людиною і номінованим предметом або явищем можливо, лише вдаючись до метафори (Nietzsche, 2015, S. 34). У XX ст. унаслідок різнобічного осмислення феномену метафоричного перенесення інтерес до вивчення метафори зріс, а підхід став міждисциплінарним. Метафору стали вивчати в рамках лінгвістики, психології, когнітивістики, філософії та інших наук. Визнано зв'язок метафори й мислення, а також її роль у вербалізації непередметних сутностей.

Зв'язок між метафорою і свідомістю підкреслювали багато дослідників. Англійський та американський учений, критик та поет А. Річардс у статті «Філософія риторики» (параграф «Володіння метафорою») наголошує, що складний і багатоаспектний феномен метафори можна досліджувати лише в контексті мислення (Балабан, 2006, с. 109). Поняття метафори тісно пов'язане з аналогією, пошук якої безперервно здійснює людина впродовж свого життя. Прагнення виявляти подібності між предметами можна пояснити потребою класифікувати явища навколишнього середовища, упорядковувати хаотичний світ за допомогою слів. А. Річардс стверджує, що функція слів не просто в «копіюванні життя», а в тому, щоб, відтворюючи, упорядковувати його (Балабан, 2006, с. 109). Функція свідомо-

сті полягає, за А. Річардсом, у встановленні зв'язків: «вона працює, тільки пов'язуючи, і може пов'язати будь-які два предмети незліченною кількістю способів» (цит. за Балабан, 2006, с. 109). Британо-американський філософ М. Блек, який суттєво вплинув на розвиток аналітичної філософії XX ст., основоположник інтерактивної теорії метафори, говорив про небезпеку метафори, особливо у філософії, через її багатозначність. Водночас він визнавав за метафорою здатність посилити прагнення людини до пошуку та відкриття нових сенсів (Даниленко, 2003, с. 18). Метафора, за М. Блеком, – це взаємодія двох різних ідей; вона допомагає розбудовувати знання про світ. Такий підхід притаманний і поглядам сучасної науки про метафору (Балабан, 2006, с. 18).

Відповідно до інтерактивної теорії, структурними характеристиками метафори є «фрейм» та «фокус» (слово в метафоричному значенні потрапляє у контекст слів, ужитих у буквальному значенні). М. Блек вважає, що метафора «служить для передачі сенсу, який також міг би бути виражений буквально» (цит. за Балабан, 2006, с. 109).

Спираючись на дослідження М. Блека, вважаємо, що метафора, незважаючи на свою багатозначність і можливість множинної інтерпретації, може й повинна використовуватися не лише в наукових та філософських текстах, а й у художніх, зокрема поетичних (Даниленко, 2003, с. 18). Теорія метафори, розбудована М. Блеком, відіграла значну роль у подальших дослідженнях у галузі інтеракціонізму. Ініціаторами сучасного підходу до метафори в рамках цього напрямку можна вважати таких учених, як А. Річардс, М. Блек та Е. МакКормак. Вони розглядають метафору як інтерактивний механізм, що зв'язує простір мови зі сферою пізнання. Відповідно, метафора є результатом когнітивного процесу, який поєднує кілька об'єктів чи смислів. Зрозумілі змісти (референти) можуть бути не пов'язані між собою. На думку інтеракціоністів, метафора є результатом семантичної концептуальної аномалії, що розкриває предмет глибше (Richards, 1936, p. 109).

Говорячи про міфічне мислення, власне людині споконвіку, німецький філософ і культуролог Е. Кассіерер звертає увагу на вза-

смов'язок метафори та свідомості. Філософ розумів метافору в широкому значенні, зараховуючи до метафор метонімію та синекдоху. Він виділяє міфологічний аспект свідомості. Теза Е. Кассіра – людське мислення ірраціональне; вводячи термін «базові метафори» у статті «Сила метафори», він відносить їх до міфів (Cassirer, 1953, p. 18).

Міфічна метафоризація, на думку Е. Кассіра, допомагає зробити світ більш зрозумілим і зручним для життя та пояснити явища довкілля. Таке розуміння метафоричного мислення близьке до вчення про архетипи сучасника Е. Кассіра К. Г. Юнга. Учений розглядає метافору як первісно належну свідомості людини, а значить, як щось зовсім невіддільне від мови та мовлення: «Вже Квінтіліан вказував, що ця функція – не частина мови, що вона пронизує всю людську мову як ціле» (Cassirer, 1953, p. 18). Слід, отже, зазначити тісний зв'язок метафори не лише з лінгвістикою, а й із психологією.

Досліджуючи метافору, ми звертаємося, отже, і до філософії, і до міфології, і до психології, і до герменевтики. Як зазначив Д. Девідсон, метафори віддзеркалюють сприйняття одних об'єктів за допомогою інших, позначуваних словами, вжитими в буквальных значеннях. Під час інтерпретації метафори важлива не лише особистість поета як творця метафори, а й особистість тлумача (Davidson, 1983, p. 64). На його думку, «метафора змушує нас звернути увагу на деяку подібність – часто нову й несподівану – між двома й більше предметами» (Davidson, 1983, p. 77).

Близькою нам є думка Е. МакКормака, який стверджує, що причиною з'яви метафори є здатність людини зіставляти «семантичні концепти, значною мірою непорівнянні» (Mac Cormac, 1990, p. 48). Дослідник уважав, що метафора є результатом когнітивного процесу, який включає кілька компонентів, не обов'язково пов'язаних між собою, і який веде до утворення семантичної аномалії. Процес народження метафори, на його думку, може бути пов'язаний із розпізнаванням тотожних властивостей компонентів («референтів») метафори, і в такому разі ґрунтуватися на аналогії. Якщо ці властивості різні, очевидна «семантична аномалія» (Mac Cormac, 1990, p. 50). Дж. Міллер також звертає увагу

на когнітивні процеси, спостережувані під час зустрічі з новою інформацією, для осмислення якої людина постійно проводить аналогії, порівнюючи отримані знання з тими, які вже має (Miller, 2019, c. 52).

Л. Конен, аналізуючи метафори подібності, говорить про їхню двочленність, де перший компонент, «часто іменованій тема (topic)», взаємодіє з іншим, «який називають оболонкою (vehicle)» (Conen, 1993, p. 68). Водночас дослідник наголошував: «Той факт, що метафори часто використовують для порівняння, ще зовсім не означає, що метафори є порівняннями. Метафора – це тип вживання мови, тоді як порівняння – тип психічного процесу» (Conen, 1993, p. 68). Порівняльна теорія метафори передбачає наявність імпліцитного порівняння, яке можна розгорнути. Ми можемо усвідомити лаконізм метафори. Скорочуючи «знак порівняння» (компаративну зв'язку), метафора разом з ним відкидає й основу порівняння.

Під час вивчення метафори необхідно також враховувати такі чинники: метафора не є буквальним висловленням; контекст відіграє ключову роль, оскільки віддзеркалює розуміння сенсу метафори; структура метафори дво- чи багатокomпонентна; порівняльна теорія метафори передбачає наявність імпліцитного порівняння, яке можна «розгорнути»; необхідно враховувати різновиди метафор і пам'ятати, що це художній засіб, який породжує новий сенс, а спроби розчленувати метافору можуть призвести до спотворення сенсу.

Наприкінці ХХ ст. виникла когнітивна лінгвістика, сфокусована на вивченні мови «як когнітивного інструмента системи знаків» (Mac Cormac, 1990, p. 36), що відіграє першорядну роль у кодуванні інформації. Д. Лакофф, який досліджував цей напрямок, зміг пролити світло на природу метафори (Mac Cormac, 1990, p. 37). Е. МакКормак розглядає метافору як частину когнітивного процесу. Утворюючи нові сенси, метафора збагачує мовну культуру. Метафора, з одного боку, спирається на мовний запас суспільства, збережуваний у довгостроковій пам'яті кожного його члена, а з іншого, – вона впливає на цей мовний фонд, збагачуючи мову тієї чи тієї соціальної групи (Mac Cormac, 1990, p. 48).

Народжуючись, отже, з наявних у мові слів, метафора привносить в неї нові сенси.

Будь-яка метафора, згідно з Е. Мак-Кормаком, постає як образний вислів. Вона може продовжувати існувати лише в межах певного тексту і залишатися живою, а може вийти за їх межі і, втративши з часом образність, стертися. Однією з властивостей живих метафор є їхня здатність привносити в мову повсякденності щось нетривіальне; іншою важливою її якістю є зміна способу мислення стосовно якогось із предметів, оскільки він відкривається з нового боку (Mac Cormac, 1990, p. 49).

М. Бердслі вважає, що коли йдеться про стерту метафору, властивість, перенесена метафорично, втрачає свою оригінальність і «може зафіксувати властивість як повноправну частину значення» (Beardsley, 1958, p. 29). «Коли метафора тьмяніє, виживає тільки “справжнє”: воно стає новим значенням слова, що втратило образні асоціації» (Beardsley, 1958, p. 30). Метафора – це зміна буквального використання слова та використання цього слова для позначення нового класу реалій у будь-якій предметній галузі (Goodman, 1979, p. 177). Метафори, що втратили свою оригінальність, М. Бердслі відносить до «застиглих». Коли конотація стає уніфікованою для контекстів певного типу і набуває нового статусу, за якого вона стає невід’ємною умовою використання слова в представленому контексті, тоді формується нове стандартне значення (Beardsley, 1958, p. 35).

Якщо раніше метафору розглядали переважно як стилістичний прийом, то у XX ст., коли американські лінгвісти Дж. Лакофф і М. Джонсон побачили в метафоричному перенесенні базову ментальну операцію, що формує нові знання на основі вже наявної інформації, погляди на неї різко змінилися. Про це вони пишуть у праці «Метафори, якими ми живемо» (Lakoff G., Johnson, 1980, p. 36). Їхня теорія отримала назву «когнітивної революції». Як і попередні дослідники, вони стверджують, що людське мислення за природою метафоричне, метафора є базовою ментальною операцією, про що свідчить все наше мовлення. Як і М. Блек і Е. Кассіерер, Лакофф і Джонсон говорять про фрейми та архетипний

набір базових образів, збережених у пам’яті людства (колективному несвідомому).

Різними є підходи до вивчення феномена метафори і визначення цього явища. М. Бердслі описує процес метафоризації у такий спосіб: коли ми описуємо щось непрямим способом і це суперечить описуваному об’єкту, а характеристики суб’єкта можна пов’язати з цим об’єктом, то ми використовуємо метафору або метафоричний вираз (Beardsley, 1958, p. 37).

А. Річардс у праці «Філософія риторики» дає коротке та ємне визначення метафори, трактуючи її як «дві думки, що стосуються різних предметів, але діють спільно і містяться в одному слові або в одній фразі, значення яких є результатом їхньої взаємодії» (Boyd, 1993, p. 109).

Чималу роль у вивченні метафори відіграє когнітивний підхід: мова сприймається як відбиток когнітивної діяльності у світі, а не як сам цей світ.

Дослідниця О. О. Балабан робить спроби поєднати структурний та когнітивний підходи. Вона розглядає метафору як ідеалізовану когнітивну модель, пояснюючи процес утворення метафори «семантичним перенесенням», тобто перенесенням ознаки з однієї когнітивної сфери на іншу (Балабан, 2006, с. 19).

Учені досліджують як різні моделі метафори, так і когнітивні процеси, які з нею пов’язані. Дискурсивний підхід до вивчення метафори передбачає визнання її когнітивних можливостей: метафори розглядають як вербалізоване вираження мовних моделей, пов’язаних із світосприйняттям носіїв певної культури. Сьогодні когнітивно-дискурсивний підхід до вивчення метафори є одним із провідних. Особливу увагу в представленому підході спрямовано на концептуальну метафору, яку розуміють як збагачення знань про світ.

Метафоричне мовлення – інструмент впливу на особистість; воно пов’язує світ ідей та образів із предметним світом. Метафора також є ключем до розуміння того, яким чином відбуваються «процеси смислового перенесення» (Діброва, 2016, с. 3).

О. В. Діброва звертається до теорії порівняння та робить спроби формалізувати семантичну структуру метафори. Метафоричне

перенесення відповідає теорії порівняння і включає три складники: об'єкт порівняння (tenor), об'єкт, з яким порівнюють (vehicle), і основу для порівняння (ground) (Діброва, 2016, с. 4).

Кожна метафора індивідуальна й обумовлена не лише особистим досвідом мовця, але й особливостями та досвідом слухача. Антропоцентричний підхід до вивчення метафори передбачає розгляд цього феномена як когнітивного процесу. Для аналізу художнього тексту дуже важливим є цей принцип, який відкриває шлях до розгляду метафор через призму людського сприйняття.

Відповідно до настанов Дж. Серля, слухач-інтерпретатор робить такі кроки в тлумаченні метафори: 1) визначає, чи потрібно займатися метафоричною інтерпретацією, а чи є можливість зрозуміти вираз буквально; 2) у разі потреби інтерпретувати метафору визначає «набір стратегій або принципів обчислення можливих значень»; 3) обмежує в процесі інтерпретації метафори кількість ознак, за якими може бути побудована аналогія, вибираючи з-поміж них ті, які, ймовірно, мав на увазі мовець (Searle, 1993, р. 84).

Механізм розпізнавання метафори включає перевірку на істинність / хибність в конкретних умовах. Якщо висловлення хибне, а довіра до автора як важлива умова сприйняття тексту все ж потребує розпізнання сенсу, тоді включається механізм інтерпретації метафори. Незалежно від процесів, які допомагають людям розшифровувати метафори, вони приводять у підсумку до тлумачення виразу, який за умови буквального розгляду видається хибним або безглуздом.

Метафору також можна розуміти як хибне висловлення з погляду критерію істинності; вона заснована на переносному значенні слова, що залежить від контексту. Отже, зіткнувшись із небуквальним висловленням і розпізнавши метафору в тексті, читач переходить до її інтерпретації, яка безпосередньо пов'язана з реконструкцією та веде до кінцевої мети – розуміння.

Стосовно поетичних текстів, то роль метафори в них суттєво залежить від жанру твору: більш об'ємні поетичні тексти за структурою схожі на прозові; тут можна говорити про метафоричні ряди, про співвідношення

метафоричних рядів і неметафоричних, про метафору в мікротексті та макротексті тощо. У менш об'ємних текстах ситуація дещо інша: нерідко особливого значення тут набувають окремі метафори.

У невеликих за обсягом поетичних текстах зростає інтегративна роль метафори, оскільки більшість ліричних творів достатньо короткі за формою. Однак ця стислість дуже змістовна; саме вона є однією з причин того, що слово в поезії несе зазвичай більше семантичне й емоційне навантаження, ніж у прозі: «Без перебільшення можна сказати, що метафора є душею поезії, інтегральним елементом поетичного стилю» (Даниленко, 2003, с. 18).

Метафори є образними фокусами тексту, які забезпечують його емоційну основу. У поезії їм належить особлива роль, оскільки в ліричних творах, на відміну від прозових, емоційний план тексту є більш значущим. Поезія – це, за висловлюванням Г. Уеллса, «тропічна зона метафори» (цит. за Діброва, 2016, с. 3). Поетична метафора зближує далекі поняття, об'єкти, що належать різним класам, дає змогу створювати яскраві образи з несподіваною внутрішньою формою.

Якщо розглядати метафору в певному поетичному тексті, то мікротекстами в такому разі можна вважати окремі вірші, а макротекстом – поетичну збірку загалом.

Через свою стислість ліричний вірш є зазвичай більшою мірою концентрованим із погляду змісту та наповненості мистецькими засобами. Як наголошувала С. Я. Єрмоленко, «вірш – це складно побудований сенс. Це означає, що, входячи в склад єдиної цілісної структури вірша, значущі елементи мови виявляються пов'язаними складною системою співвідношень і протиставлень, неможливих у звичайній мовній конструкції» (Єрмоленко, 1999, с. 43). Метафора як нестандартне поєднання слів є одним зі співвідношень, неможливих у звичайній мові. Метафору зближує з поетичним текстом високий ступінь образності, актуалізація неочевидних зв'язків між предметами, стислість форми та смислова насиченість, а також можливість різних інтерпретацій.

В. А. Захарова визначає поетичний текст як «складне, кероване безліччю законів спле-

тіння всіх елементів, феноменологічно задане існування мови, кероване гармонійною організацією, в якій перебуває конкретний вираз» (Захарова, 2005, с. 117). І. В. Козлик особливо наголошує на важливості категорії гармонійності поетичного тексту, маючи на увазі під гармонійною організацією «внутрішню та зовнішню впорядкованість його мовних елементів, що призводить до нерозривності його мовної тканини» (Козлик, 1996, с. 13).

Метафора як конструктивний компонент поетичного тексту і як один із фокусів його мовної композиції є важливим засобом його смислового впорядкування та образної інтеграції. О. О. Потебня фактично ототожнював метафоричність поетичного тексту не лише з образністю, а й із художністю загалом: «Поезія є завжди алегорія» (Потебня 1985, с. 302), тоді як В. М. Кикоть вважав, що метафоричність є своєрідним і характерним прийомом поетичного стилю, який обов'язковий не завжди й не для всіх поетів (Кикоть, 2020, с. 47).

Отже, можемо зазначити, що особливу роль у поетичному тексті метафора набуває в XIX ст. Характеризуючи поезію XIX ст., багато дослідників вказують на її метафоричність. «У поезії початку XIX століття відбувається своєрідна метафоризація світу: метафора стає переважним засобом надзвичайно інтенсивного розширення творчої волі та свободи художника; гіпертрофія сприйманого світу «я» руйнує самодостатню суверенність світу, перетворюючи його на суб'єктивне інобуття, на “уявність”» (Кривошея, 1997, с. 23).

Ю. С. Лазебник зазначає, що, незважаючи на всю різноманітність і всі суперечності, можна виділити кілька особливостей поетичної мови, властивих саме XIX ст.: «Вірш будується як запис випадкових асоціацій, натяк, недомовленість виявляється кращою від точного позначення поняття» (Лазебник, 1996, с. 23).

Любов до метафоризації в поезії пов'язана, найімовірніше, із загальною тенденцією поезії до затемненості, свого роду закодованості, до «утрудненості форми», якщо використати вираз Л. А. Лисиченко (Лисиченко, 2001, с. 14). «Як засіб комунікації метафора у художньому тексті продовжує процес деко-

дування, займаючись пошуками імпліцитної семантики» (Лисиченко, 2001, с. 14). Характерним є те, що найпоширенішим семантичним типом метафори в поетичному тексті дослідники називають метафору-загадку (Маленовський, 2003, с. 203). «Тільки через метафору розкривається матерія, бо немає буття поза порівнянням, бо саме буття є порівнянням» (Маленовський, 2003, с. 203).

Висновки. Метафора сприймається нами як семантичне відхилення: суть метафори полягає в усвідомленні явищ одного типу з використанням термінів, що належать явищам іншого типу; це переміщення лексичних одиниць, спочатку створених для визначення суб'єкта мови, у сферу предикатів, що позначають його атрибути та якості. У сучасній лінгвістиці переважають антропоцентричний та когнітивно-дискурсивний підходи до вивчення метафори.

Метафору визначають:

- як засіб художньої образотворчості (троп);
- як засіб мовної номінації та предикації (об'єктом вивчення в такому разі постає лексичне значення слова);
- як ідеалізована когнітивна модель (досліджують як різні моделі метафори, так і когнітивні процеси, з нею пов'язані);
- як результат семантичної концептуальної аномалії, що розкриває предмет глибше (інтераціоналістський підхід);
- як когнітивний інструмент, безпосередньо пов'язаний із мисленням (когнітивний підхід особливо увагу приділяє здатності метафори змінювати значення слова);
- як вербалізоване вираження мовних моделей, пов'язаних із світосприйняттям носіїв певної культури (дискурсивний підхід);
- як сполучна ланка між усвідомлюваним світом речей та світом образів, ідей і думок;
- як інструмент розуміння підстав мислення та процесів формування й національно-специфічного сприйняття світу, його глобального уявлення.

Можемо, отже, висувати, що сила метафори полягає в здатності описати щось абстрактне, невловиме через співвіднесеність із предметним світом та його властивостями.

Перспективи подальших розвідок із проблеми вбачаємо у виокремленні та типологізуванні конструкцій з метафорами в поетичних текстах німецького поета та публіциста Г. Гейне та в зіставному вивченні типів метафор у перекладах поетичних текстів українською мовою.

ЛІТЕРАТУРА

- Балабан О. О.** Метафора як семантична універсалія : дис... канд. філол. наук : 10.02.15. Маріуполь : Приазовський державний технічний університет, 2006. 261 с.
- Даниленко І. І.** Теорія віршування. Аналіз поетичного тексту. Практикум [Текст] : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Миколаїв : Видавництво МДГУ ім. П. Могили, 2003. 124 с.
- Діброва О. В.** Метафора в поетичному мовленні Бориса Олійника [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків : нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. 2016. 20 с.
- Єрмоленко С. Я.** Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). Київ : Довіра, 1999. 431 с.
- Захарова В. А.** Аналіз поетичного твору в школі [Текст] : навч. посіб. для студ. філол. ф-ту, вчителів шк. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2005. 166 с.
- Кикоть В. М.** Макрообраз поетичного твору в перекладі : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.16. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2020. 490 с.
- Козлик І. В.** Поетичні інтерпретації [Текст]. Івано-Франківськ : Плай, 1996. 80 с.
- Кривошея С. О.** Онтологія поетичного слова в естетичному і герменевтичному вимірах (на матеріалі творчого доробку О. Потебні та Г. Шпета) [Текст] : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.08. Київ : Київський університет ім. Тараса Шевченка, 1997. 26 с.
- Лазебник Ю. С.** Поезія як модель світу : лінгвістичний аспект : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.02. Київ : Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, 1996. 47 с.
- Лисиченко Л. А., Скорбач Т. В.** Мовний образ простору і психологія поета. Харків : ХДПУ ім. Г. С. Сковороди, 2001. 160 с.
- Лобур Н. В.** Антропометрична метафора у мовній картині світу : типологічна модель (на матеріалі української і чеської мов) [Текст] : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 ; 10.02.03. Львів : Львівський державний університет ім. І. Франка 1997. 169 с.
- Маленовський, Ю. Л.** Фоносемантична організація поетичного твору : аспект рецепції (на матеріалі поезії Павла Тичини) [Текст] : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ : Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2003. 212 с.
- Потебня О. О.** Естетика і поетика слова : Збірник. Пер. з рос. / Упоряд., вступ. ст., приміт. І. В. Іваньо, А. І. Колодної. Київ : Мистецтво, 1985. 302 с.
- Соссюр Ф. де.** Курс загальної лінгвістики. Київ : Основи, 1998. 324 с.
- Beardsley M. C.** Aesthetics : Problems in the Philosophy of Criticism. 1st ed. New York and Burlingame Harcourt, Brace & World, 1958. 660 p.
- Boyd R.** Metaphor and theory change : What is "metaphor" a metaphor for. *Metaphor and Thought* / by ed. Andrew Ortony. London : Cambridge University Press. 1993. P. 481–533.
- Cassirer E.** Language and Myth / trans. Susanne K. Langer, Harper and Brother. New York : Dover Publications, 1953. p 103.
- Conen L. J.** The Semantic of metaphor. *Metaphor and Thought* / ed. by A. Ortony. Cambridge University Press, 1993. P. 58–70.
- Davidson D.** Rejection of Metaphorical Meaning. *Philosophy & Rhetoric*. 1983. Vol. 16, No. 2. P. 63–78. Penn State University Press.
- Goodman N.** Metaphor as Moonlighting. *On Metaphor* / ed. by Sheldon Sacks. Chicago : University of Chicago Press, 1979. P. 175–180.
- Graff R.** Prose versus Poetry in Early Greek Theories of Style. *Rhetorica*. 2005. №. 23 (4). P. 303–335. California : University of California Press.
- Humboldt V. von.** Schriften zur Sprachphilosophie. V. von Humboldt. *Werke in fünf Bänden*. Band 3. Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1963. 762 S.
- Lakoff G., Johnson M.** Metaphors We Live By. Chicago and London : The University of Chicago Press, 1980. 240 p.
- Mac Cormac Earl R.** A Cognitive Theory of Metaphor. MIT Press, 1990. 254 p.
- Miller Clyde Lee.** Reading Cusanus : Metaphor and Dialectic in a Conjectural Universe. The Catholic University of America Press, 2019. 52 p.

- Nietzsche F.** Über Wahrheit und Lüge im außermoralischen Sinne / Hg., kommentiert und mit einem Nachwort versehen von Kai Sina. Stuttgart, 2015. 254 S.
- Rhichards I. A.** The Philosophy of Rhetoric. London : Oxford University Press, 1936. 138 p.
- Searle J. R.** Metaphor. *Metaphor and Thought* / ed. by A. Ortony. Cambridge University Press, 1993. P. 83–111.

REFERENCES

- Balaban, O. O.** (2006). *Metafora yak semantychna universalija [Metaphor as a semantic universal]*. (PhD thesis). Mariupol: Pryazovskii derzhavnyi tehnicnyi universytet [in Ukrainian].
- Beardsley, M. C.** (1958). *Aesthetics: Problems in the Philosophy of Criticism*. 1st ed. New Yourk: New York and Burlingame Harcourt, Brace & World [in English].
- Boyd, R. N.** (1993). Metaphor and Theory Change. In Andrew Ortony (Ed.), *Metaphor and Thought*, (pp. 481–533). London: Cambridge University Press [in English].
- Cassirer, E.** (1953). *Language and Myth*. New York: Dover Publications [in English].
- Conen, L. J.** (1993). The Semantic of metaphor. In A. Ortony (Ed.), *Metaphor and Thought*, (pp. 58–70). Cambridge University Press [in English].
- Danylenko, I. I.** (2003). *Teoriya virshuvannya. Analiz poetychnogo tekstu. Praktykum [Theory of versification. Analysis of a poetic text. Workshop]*. Mykolaiv: Mykolaivskii derzhavnyi humanitarnyi universytet imeni Petra Mogily. [in Ukrainian].
- Davidson, D.** (1983). Rejection of Metaphorical Meaning. *Philosophy & Rhetoric*, 2 (Vol. 16), (pp. 63–78). Penn State University Press [in English].
- Dibroba O. V.** (2016). *Metafora v poetychnomu movlenni Borysa Oliinyka [Metaphor in the poetic speech of Borys Oliynyk]*. (Abstract of PhD thesis). Kharkiv: Natsionalnyi pedagogichnyi universytet imeni G. Skovorody [in Ukrainian].
- Goodman, N** (1979). Metaphor as Moonlighting. In Sheldon Sacks (Ed.), *On Metaphor*, (pp. 175–180). Chicago: University of Chicago Press [in English].
- Graff, R.** (2005). Prose versus Poetry in Early Greek Theories of Style. *Rhetorica*, 23 (4), 303–335. Los Angeles: University of California Press [in English].
- Humboldt, V. von** (1963). Schriften zur Sprachphilosophie [Writings on the philosophy about language]. In V. von Humboldt, *Werke in fünf Bänden – Works in five volumes* (Vol. 3). Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft [in German].
- Kikot, V. M.** (2020). *Makroobraz poetichnogo tvoriv v perekladi [Macroimage of a poetic work in translation]*. (Doctor of Science Thesis). Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv [in Ukrainian].
- Kozlyk, I. V.** (1996). *Poetic interpretations [Poetichni interpretacii]*. Ivano-Frankivsk: Plai [in Ukrainian].
- Kryvosheya, S. O.** (1997). *Ontologiya poetichnogo slova v estetichnomu i germeneytychnomu vimirah (na materialy tvorchoho dorobku O. Potebni ta G. Shpet) [Ontology of the poetic word in aesthetic and hermeneutic dimensions (based on the creative work of O. Potebnia and G. Shpet)]* (Abstract of the PhD thesis). Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv [in Ukrainian].
- Lakoff, G., Johnson, M.** (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago and London: The University of Chicago Press [in English].
- Lazebnyk, Yu. S.** (1996). *Poeziya yak model svitu: lingvistychnyi aspekt [Poetry as a model of the world: linguistic aspect]*. (Abstract of the doctoral dissertation). Kyiv: Instytut movy i slova imeni O. Potebni NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Lisichenko, L. A., Skorbach, T. V.** (2001). *Movnyi obraz prostoru i psykholohiya poeta [The linguistic image of space and the psychology of the poet]*. Kharkiv: KhDPU imeni G Skovorody [in Ukrainian].
- Lobur, N. V.** (1997). *Antropometrychna metafora u movnij kartini svitu: tipologichna model (na materialy ukrayinskoyi i cheskoyi mov) [Anthropometric metaphor in the linguistic picture of the world: a typological model (based on the material of the Ukrainian and Czech languages)]*. (PhD thesis). Lviv: Lvivskii derzhavnyi universytet imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
- Mac Cormac, Earl R.** (1990). *A Cognitive Theory of Metaphor*. London: MIT Press [in English].
- Malenovskij, Yu. L.** (2003). *Fonosemantychna organizaciya poetychnogo tvoriv: aspekt recepciji (na materialy poeziji Pavla Tychny) [Phonosemantic organization of a poetic work: an aspect of reception (based on the material of the poetry of Pavlo Tychna)]*. (PhD thesis). Kyiv: Natsionalnyi pedagogichnyi universytet imeni. M. Dragomanova [in Ukrainian].
- Miller, Clyde Lee** (2019). *Reading Cusanus: Metaphor and Dialectic in a Conjectural Universe*. Washington: The Catholic University of America Press [in English].

- Nietzsche, F.** (2015). *Über Wahrheit und Lüge im außermoralischen Sinne [On truth and lies in a non-moral sense]*. Hg., kommentiert und mit einem Nachwort versehen von Kai Sina. Stuttgart : Reclam Verlag [in German].
- Potebnya, O. O.** (1985). *Estetyka i poetyka slova [Aesthetics and poetics of the word]*. Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].
- Rhichards, I. A** (1936). *The Philosophy of Rhetoric*. London: Oxford University Press [in English].
- Searle J. R.** (1993). Metaphor. In A. Ortony (Ed.), *Metaphor and Thought*, (pp. 83–111). Cambridge University Press [in English].
- Sossyur, F. de** (1998). *Kurs zagalnoi lingvistyky [General linguistics course]*. Kyiv: Osnovy' [in Ukrainian].
- Yermolenko, S. Ya.** (1999). *Narysy z ukrainskoi slovesnosti (stylistyja ta kultura movy) [Essays on Ukrainian literature (stylistics and language culture)]*. Kyiv: Dovira [in Ukrainian].
- Zakharova V. A** (2005). *Analiz poetychnogo tvorv v shkoli [Analysis of a poetic work at school]*. Sumy: Sumskyi derzhavnyi pedagogichnyi universytet imeni A. S. Makarenka [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 28.10.2025 р.

Прийнято до друку 22.12.2025 р.

Опубліковано: 26.12.2025 р.